

Vijf Hardorff-orgels gerestaureerd

Op 20 januari jl. werd in het Friese Hantum het Hardorff-orgel (1876) na restauratie in gebruik genomen. De afgelopen jaren ondergingen meer instrumenten van Willem Hardorff (1815-1899) dit aangename lot. Vier van de gerevitaliseerde orgels staan in het 'thuisland' van de maker, maar één – Nieuw Beerta – staat op Groninger grond, waarmee dit het enige Hardorff-orgel is buiten Friesland.

In dit artikel worden vijf gerestaureerde instrumenten van Hardorff gepresenteerd in volgorde van hun bouwjaar.

Het orgel van Nieuw Beerta werd gerestaureerd door Orgelmakerij Van der Putten, dat van Kimswert (Kimswerd), Easterlittens (Oosterlittens), Húns (Huins) en Hantum door Bakker & Timmenga. Bij alle vijf instrumenten was Theo Jelleva de adviseur.

HARDORFF

De eerste voor ons aanwijsbaar orgels makende Hardorff was de in 1747 of 1748 in Denemarken geboren Mathijs Hansen Hardorff. Hij kwam in dienst bij de Groninger orgelmaker Albertus Anthoni Hinsz, maar wanneer dat was, weten we niet. Hij trouwde in het Friese Driesum in 1781 en hun zoon Hans werd geboren en gedoopt in het Groninger Uithuizermeeden tijdens Hardorffs verblijf aldaar als meesterknecht bij de opbouw van het Hinsz-orgel (1785). Na de dood van Hinsz in maart 1785 voltooide Hardorff dit instrument. Daarna vestigde hij zich als zelfstandig orgelmaker in Leeuwarden. In 1779 en 1782 waren respectievelijk Hinsz' meesterknecht Lambertus van Dam

en Albertus van Gruisen, (waarschijnlijk) ook een tijd gewerkt hebbende bij Hinsz, hem hierin voorgedaan. Hardorff overleed in 1802. Zoon Hans werd boekbinder in Leeuwarden en trouwde in 1805 met Maria Schreirhout. Het echtpaar kreeg twee zonen: Martinus (1812) en Willem (1815). Hans' echtgenote overleed in 1820. Hijzelf verdronk op 5 januari 1826 toen hij door het ijs was

Het Hardorff-orgel (1857) te Nieuw Beerta. Verschillende fronttypes van Hardorff gaan terug op die van Van Dam. Bij dit overgenomen ontwerp – en bij het voorbeeld – zien we dat het front niet helemaal de lading dekt: de bovenste tussenvelden 'houden te vroeg op'.

gezakt achter de Prinsentuin. Voor de beide jongens opnieuw een grote schok in hun jonge leven. Veertien dagen later werden ze opgenomen in het *Old Burger Weeshuis*. Op zijn twaalfde werd Willem in de leer gedaan bij een boekbinder om, evenals zijn vader, in dit vak zijn brood te verdienen. Na twee jaar was hij blijkbaar op dat boekbinden uitgekeken, want in een van de weeshuisboeken lezen we:

DIRK MOLENAAR
(TEKST EN FOTOGRAFIE,
TENZIJ ANDERS VERMELD)

“Deze jongen is 30 juni 1829 op het orgelmaken gekomen bij de gebroeders van Dam.” Hij kreeg vanuit het weeshuis als aspirant orgel(meubel)maker dertien soorten gereedschap mee; in 1833 kwamen daar nog dertien bij. In een advertentie in de *Leeuwarder krant* van 29 februari 1844 geeft Hardorff aan zich “hier ter stede zich als Orgelmakers te vestigen, en zulks ten gevolge van het overlijden van den Heer W. van Gruisen ...” De advertentie werd ‘ondertekend’ door “Hardorff en van der Meer.” Tjerk van der Meer was een werknemer van Van Gruisen en werd bij de start van Hardorffs orgelmakerij compagnon. Hij zou dit echter maar een paar jaar blijven. Het eerste orgel dat werd gemaakt was in 1845 voor de R.-k. St.-Franciscuskerk te Leeuwarden, het tweede kwam pas tien jaar later gereed. In 1875 kwam Johan Frederik Kruse (1848-1907) bij Hardorff in dienst; in 1878 trouwde hij met Hardorffs dochter Sophia Maria. In 1880 nam Kruse het bedrijf over. Hardorff overleed in 1899. Van de start van zijn kleine orgelmakerij tot 1880 werden er circa 21 instrumenten gemaakt.

NIEUW-BEERTA (1857)

Na twee eerdere kerkgebouwen, die zonder goed fundament niet langdurig voor kerkelijk onderdak konden zorgen, werd hier op 23 mei 1856 een nieuwe kerk in gebruik genomen.

Tijdens de kerkbouw waren er reeds stappen gezet om tot een orgel te komen: G.W. Lohman, Hardorff of Van Oeckelen. Het werd dus Hardorff, hoewel hij met zijn aanneemsom van 2.800 gulden vierhonderd gulden hoger zat dan Van Oeckelen. Dat juist Hardorff was aangeschreven, kwam waarschijnlijk door de in 1855 aangetreden predikant Van Berkum die eerder in Stiens had gestaan. Op 5 en 6 juli 1857 werd het orgel feestelijk in gebruik genomen. Boven het bestek had Hardorff de Fiool de Gambe 8 voet (disc.) geleverd. Op het hoofdwerk was plaats gereserveerd voor een Mixtuur 3-4 sterk en een Trompet 8 vt b/d, op het bovenwerk

De kerk van Nieuw Beerta aan de rand van het dorp, op een sombere najaarsdag.

Van 1938-1944 was Ds. B.J. Ader hier predikant. In de oorlog waren hij en zijn echtgenote zeer actief in het verzet; de grote pastorie tegenover de kerk was een toevluchtsoord voor Joden, onderduikers en Engelse piloten. Ader werd in november 1944 door de Duitsers gefusilleerd. Na de oorlog schreef zijn weduwe, J.A. Ader-Appels over de oorlogstijd het boek *Een Groninger pastorie in de storm*. De in Nieuw Beerta geboren Bas Jan Ader (1942-1975) was bekend als conceptueel kunstenaar.

voor een Dulciaan 8 vt. Er schijnt nooit daadwerkelijke uitvoering geweest te zijn “om op de drie torens van het orgel nog eenige versiersels aan te brengen.”

Hardorff had het orgel in onderhoud tot 1876, daarna kwam Van Oeckelen tot 1882, vervolgens Roelf Meijer en verder Jan Doornbos. In 1927 kreeg het orgel een grootonderhoudsbeurt, uitgevoerd door Andreas Doornbos. Tien jaar later werd bij een kerkrestauratie het orgel in een “eikenhoutkleur” geschilderd. In 1954 kwam er voor het eerst een windmachine, geplaatst door Hendrik Vegter die toen tevens herstelwerkzaamheden uitvoerde. In de jaren zeventig werd de kerk steeds minder gebruikt, de laatste reguliere dienst was op 9 september 1979. “Alleen de houtworm bleef actief.” schrijft Victor Timmer in zijn boekje over het orgel. In 2003 ging de kerk over naar de Stichting Oude Groninger Kerken; in 2014-

Nieuw-Beerta, Protestantse Kerk
Bouwer: W. Hardorff, 1857
Restauratie: Orgelmakerij Van der Putten, 2014-2015

Hoofdwerk (C-f³)

Prestant	8 vt	C-h ¹ in front
Bourdon	16 vt	C-h eiken
Holpijp	8 vt	C-H eiken
Octaaf	4 vt	
Quint	2 2/3 vt	
Fluit	4 vt	Bas gedekt, discant open
Octaaf	2 vt	
[Mixtuur	3-4 st]	Gereserveerd
[Trompet	8 vt]	Bas/discant. Gereserveerd

Bovenwerk (C-f³)

Salicet	8 vt	C-H gecombineerd met Fluitdolce, c-cis ² in front
Fiool de Gambe	8 vt	Discant
Fluitdolce	8 vt	Bas/discant. C-H eiken
Fluit d'Amour	4 vt	
Gemshoorn	2 vt	Conisch
[Dulciaan	8 vt]	Gereserveerd

Pedaal (C-c¹) aangehangen

Nevenregisters:

Klavierskoppel
Pedaalskoppel
Afsluiting Ond(er) M(anuaal)
Afsluiting Boven M(anuaal)
Generaal ventiel (in voorwand balgkast)

Windvoorziening: drie spaanbalgen. Winddruk 71 mm
Toonhoogte: 431,5 Hz

2015 werd het orgel gerestaureerd door Orgelmakerij Van der Putten. Het instrument verkeerde nog in oorspronkelijke staat, maar bij nagenoeg alle delen was restauratie en herstel nodig, mede door veel houtwormschade. De orgelkast herkreeg de originele kleuren door restauratieschilder Helmer Hut; alle snijwerk werd gerestaureerd en aangevuld door Tico Top.

De ingebruikname van het orgel was op 13 september 2015.

KIMSWERD (1858)

De Laurentiuskerk van Kimswerd stamt uit de elfde eeuw en is daarmee een van de oudste van Friesland. De toren is een eeuw jonger en het koor kwam tot stand in de dertiende eeuw. In 1515 was er een grote brand; bij de herbouw werden kerk en toren

Het Hardorff-orgel (1858) van Kimswerd. Opvallend zijn de beelden – bazuinblazende engelen – tussen de tussenvelden. Op de vloer op de voorgrond een houten luik met glas dat toegang geeft tot een kleine grafkelder.

verhoogd. Het meubilair uit 1695 is “zeldzaam volledig en rijk” (Looyenga). Het orgel dat Hardorff hier opleverde, is waarschijnlijk het eerste instrument in deze kerk. Het front, dat evenals bij Nieuw Beerta, duidelijke Van Dam-trekken heeft, is hier veel luxer. Het beeldwerk tussen de tussenvelden, in nissen staande bazuinblazende engelen, is niet alledaags.

In 1885 was er herstel door Kruse; na diens overlijden in 1907 ging het onderhoud naar de Leeuwarder firma Adema die het orgel in 1912 restaureerde. De twee tongwerken op het bovenwerk

werden ingeruild voor een Gamba en een Voix Celeste; in 1918 en 1922 was er herstelwerk aan ondermeer de klavieren. In 1964 werden door Wim Eppinga uit Britswerd bij een niet in stijl passende restauratie deze stemmen vervangen door andere uitersten: een Terts 1 3/5 vt en Quint 1 1/3 vt. Het aangehangen pedaal werd uitgebreid met cis¹ en d¹, met een nieuw pedaalklavier en orgelbank. Een pneumatische tremulant werd aangesloten op de knop Ventiel. Er kwam een nieuwe windmachine. De orgelkast werd geverfd in ‘Pruisisch blauw’ en de frontpijpen werden gepolijst. In 2012-2013 werd het orgel opnieuw gerestaureerd. Hierbij werden tevens

De klavieren van het orgel van Kimswerd, met weer de oude (gerestaureerde) orgelbank en gereconstrueerd pedaalklavier.

Zicht op het bovenwerk van Kimswerd. Bij de nieuwe Vox Humana moesten ter plekke diverse stevels extra worden verlengd om een bevredigend klankresultaat te krijgen. Tussen (doorslaande) tongen en stevellengtes bestaat namelijk een duidelijk relatie.

Kimswerd, Laurentiuskerk

Bouwer: W. Hardorff, 1858

Restauratie: Bakker & Timmenga / Mense Ruiter Orgelmakers, 2013

Hoofdwerk (C-f³)

Prestant d	16 vt	c ¹ -c ² in front
Prestant	8 vt	C-g ¹ in front
Bourdon	16 vt	C-h eiken
Baarpijp	8 vt	
Holpijp	8 vt	C-H eiken
Octaaf	4 vt	
Roerfluit	4 vt	
Quint	3 vt	
Octaaf	2 vt	
Mixtuur	3-4 st	
Trompet b/d	8 vt	Eiken koppen en stevels, groot octaaf kelen eiken, dis ³ -f ³ labiaalpijpen

Bovenwerk (C-f³)

Salicet	8 vt	C-Fis in de Fluit douce, G, eiken open, Gis-h ¹ in front C-H eiken
Fluit douce	8 vt	
Viola di Gamba d	8 vt	
Prestant	4 vt	geheel op de lade
Fluit d'amour	4 vt	C-h ² gedekt, c ³ -d ³ roerfluit, verder open
Speelfluit	2 vt	C-H gedekt, verder conisch open

Dulciaan orgelmaker	8 vt	Ca. 1860. Uit voorraad
Vox Humana	8 vt	2013. Doorslaande tongen

Pedaal (C-d¹) aangehangen

Nevenregisters:

Koppel HW-BW
Koppel Ped-HW
Tremulant 2013
Afsluiting Hoofdwerk
Afsluiting Bovenwerk
Ventiel

Windvoorziening: drie spaanbalgen
Toonhoogte: 435 Hz.

Samenstelling Mixtuur:

C				1 1/3'	1' 2/3'
c				2'	1 1/3'
c ¹	4'	2 2/3'	2'	1 1/3'	
c ²	4'	2 2/3'	2 2/3'	2'	

alle veranderingen uit 1964 ongedaan gemaakt. De oude orgelbank was er nog. Op het bovenwerk kwamen weer twee tongwerken – een luxe voor een dorpsorgel! – door invulling van een Dulciaan 8 vt (herkomst onbekend), alsmede een nieuwe doorslaande Vox Humana 8 vt, deels naar de Vox Humana 8 vt in het Van Dam-orgel (1873) van Hilaard. Vanwege de tijdsdruk, in verband met de subsidieverstreking, werd door Bakker & Timmenga een deel van het werk uitbesteed aan Mense Ruiter Orgelmakers bv. De orgelkast werd zwart geverfd, niet oorspronkelijk, maar wel regelmatig voorkomend bij Hardorff-instrumenten.

De ingebruikname van het orgel was op 17 mei 2013.

Het instrument in deze fraaie meubelrijke kerk draagt veel bij aan de totaalsfeer van het gebouw. Het orgel komt (eind) achttiende-eeuws over, mede door een volledig en helder ple-num met Mixtuur 3-4 sterk. Verder nog twee mooie 8-vts fluitstemmen op het hoofdwerk, ook niet alledaags op een dorpsorgel, en een sprankelende Hardorff-Roerfluit 4 vt.

EASTERLITTENS (1867)

De destijds aan St.-Margaretha gewijde kerk, twaalfde-eeuws en in tufsteen, werd een eeuw later uitgebreid met een rondgesloten koor. In 1854 werd de toren ommetseld en het zadeldak vervangen door een ingesnoerde helmspits. Niet alledaags is dat op het kerkdak een kleine dakruiter staat met een (angelus)klokje. Aan de noordkant staat een sacristie die in de negentiende eeuw een ander aanzien kreeg. In dit bijgebouw bevindt

De kerk van Easterlittens vanuit het zuiden, met de dakruiter.

zich nog een ingebouwde oven die vroeger werd gebruikt om de brandstof aan te gloeien voor de testjes in de stoven die de vrouwen mee naar de kerk namen. Het fraaie kerkinterieur is achttiende-eeuws.

Bij de bouw van het orgel heeft Hardorff in zeven van de vijftien stemmen ouder pijpwerk gebruikt. Dit moet haast wel afkomstig zijn uit een instrument met negen registers dat in 1798 werd gemaakt door Albertus van Gruisen voor de kerk van Ysbrechtum. Het pijpwerk kwam beschikbaar omdat Hardorff een jaar vóór het orgel van Easterlittens een nieuw instrument voor Ysbrechtum had gemaakt.

Toen in 1880 de leiding van Hardorffs bedrijf overging naar Kruse, ging het onderhoud naar de in hetzelfde jaar opgerichte firma Bakker & Timmenga; dit jaarlijkse onder-

Foto: Johan Sjoukema

Easterlittens, interieur van de St.-Margarethakerk met Hardorff-orgel (1867). De meest westelijke pilaren onder de orgelgalerij zijn uit de tijd van een vorig instrument; die van onder de voorste draagbalk zijn van 1867, van gietijzer en eveneens gemarmerd: ijzer van 'steen' dus ... Bij de kansel hangt het touw van de kleine klok in de dakruiter. Deze wordt even geluid als aan het begin van de kerkdienst de kerkenraad en predikant binnenkomen.

Easterlittens, St.-Margrytkerk
Bouwer: W. Hardorff, 1867
Restauratie: fa. Bakker & Timmenga, 2014

Hoofdwerk (C-g³)

Prestant	8 vt	C-b ¹ front, vanaf c ² Van Gruisen	Salicet	4 vt	
			Fluittravers	4 vt	C-H gedekt, Van Gruisen, verder Hardorff
Bourdon	16 vt	C-h eiken	Gemshoorn	2 vt	
Holpijp	8 vt	C-H eiken (Hardorff) verder metaal, Van Gruisen	[Gereserveerd]		
Octaaf	4 vt	hoofdzakelijk Van Gruisen	Pedaal (C-d¹)		
Roerfluit	4 vt	vanaf c ² open, conisch	aangehangen		
Prestantquint	3 vt	Van Gruisen			
Octaaf	2 vt	Van Gruisen	Nevenregisters:		
Cornet	3 st	Discant. 4 vt c ¹ -h ¹ gedekt	Klavierkoppel		
Basson Bas	8 vt	bekers C-E cilindrisch, dan verder als Trompet	Tremulant		
			Ventiel		
Trompet Discant	8 vt		Afsluiting Onderklavier		
			Afsluiting Bovenklavier		

Bovenwerk (C-g³)

Prestant Discant	8 vt	c ¹ -a ¹ front, binnenpijpwerk Van Gruisen	Windvoorziening: magazijnbalg, met twee schepbalgen
Fluitdolce	8 vt	C-H eiken	
Viool de Gambe	8 vt	C-H gecombineerd met Fluitdolce	Samenstelling Cornet: c ¹ 4' 2 ² / ₃ ' 1 ³ / ₅ '

houd was van 1882-1952. In 1906 werd er aan de frontpijpen gewerkt: opvormen en polijsten. In 1935 kwam er een nieuwe magazijnbalg. Na 1952 onderhield de firma Vaas & Bron het instrument, met in 1961 vervanging van het pedaalklavier en wijziging van enkele mechaniekdelen.

Bij de jongste restauratie kwamen alle orgeldelen aan bod en uiteraard werd er een nieuw pedaalklavier gemaakt naar Hardorff. Op 20 juni 2014 werd het orgel officieel weer in gebruik genomen.

Easterlittens, binnenwerk hoofdwerk, met vooraan de Trompet 8 vt die in de hoogte van linguaal naar labiaal gaat.

Het in 1961 weggenomen pedaalklavier is waarschijnlijk later via de overname van Vaas & Bron naar Pels & Van Leeuwen gegaan. Toen deze failliet ging, heeft Ton Koopman uit de boedel dit klavier overgenomen. Bij de laatste restauratiefase (2015-2016) van het Bolswarder Hinsz-orgel zou het moderne pedaalklavier (1955) worden vervangen. Koopman schonk daarop zijn pedaalklavier aan Bolsward. Wim Dijkstra, werkzaam bij Bakker & Timmenga, was de ontdekker; hij was op dat moment bezig met de reconstructie van het pedaalklavier voor het orgel van Hantum.

Deze restauratie heeft het Hardorff-orgel (met een Van Dam-uiteerlijk) weer tot een goed functionerend en fraai klinkend instrument gemaakt, met onder meer een heldere Cornet. Tussen het klankkarakter van de Salicet 4 vt en Fluittravers 4 vt is niet veel verschil; de Salicet heeft iets wijdere mensuur en heeft gebogen opsneden.

HÚNS (CA.1875)

De Sint-Nicolaaskerk van Húns werd gebouwd in de dertiende eeuw. In later tijd is er aanzienlijk aan het gebouw gewerkt, zoals het maken van grotere ramen en bepleistering van de buitenkant van de zuidmuur. Een houten dakruiter is de opvolger van een in de achttiende eeuw afgebroken zadeldaktoeren. Opvallend bij het interieur zijn de acht fraaie olielampen. De stoep naar kerkhof en kerk bestaat uit drie grote grafstenen.

Tot 1961 stond het orgel in het naburige Leons (Lions). Hier zou de bouwvallige kerk worden afgebroken en daarom werd voor het orgel een ander onderkomen gezocht. De afbraak kon echter worden voorkomen door particulier initiatief – T. Castelein-Van der Hem, geboren en getogen in Lions, was “de motor van deze actie” (Leeuwarder Courant) – waarna het in 1968-1970 tot een restauratie kwam. Hierna kon echter door de reconstructie

Húns, Sint-Nicolaaskerk
Bouwer: W. Hardorff, ca. 1875
Restauratie: fa. Bakker & Timmenga, 2013

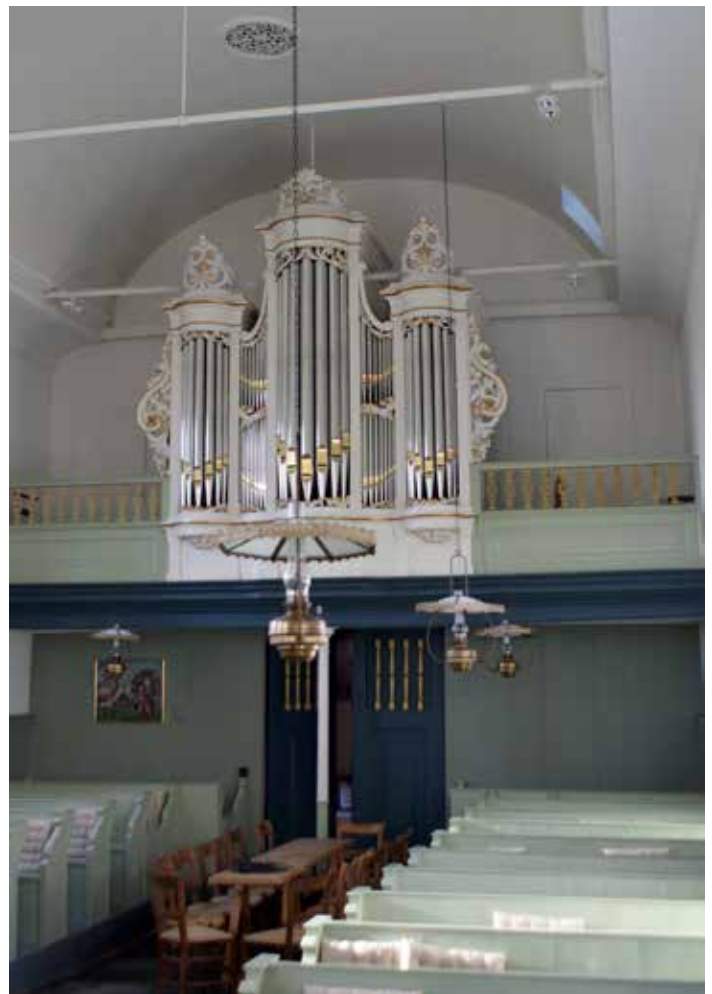
Manuaal (C-f³)

Prestant	8 vt	C-D, gedekt binnen, Discis ² front
Holpijp	8 vt	C-H eiken
Viool de Gambe	8 vt	C-H gecombineerd met Holpijp
Octaaf	4 vt	
Fluit d'amour	4 vt	C-e ² gedekt
Salicionaal	2 vt	
Woudfluit	2 vt	C-f gedekt
Dulciaan	8 vt	Stevens en koppen metaal. Bakker & Timmenga 1883

Pedaal (C-g) alsmede een onnutte a- en h-toets

Nevenregister:
Windlosser

Windvoorziening: magazijnbalg en twee schepbalgen

Het Hardorff-orgel (1875) in de kerk van Húns. Opvallend in het knusse kerkinterieur zijn de hangende olielampen. Rechts boven het orgel bevindt zich een dakraam, zodat de pomper aan de noordkant meer daglicht heeft dan de speler links.

Foto: Johan Sjoukema

De kerk van Húns in de ochtendmist.

van het vlakke plafond het orgel niet meer terug.

(In Húns stond tot de komst van het Hardorff-orgel een viervoets instrument uit ca. 1890 van Kruse, dat naar de Doopsgezinde Kerk van Eindhoven is gegaan.)

Bij de bouw van het orgel was ruimte gereserveerd voor een tongwerk; in 1883 kwam er klinkende invulling: een Dulciaan 8 vt, gemaakt door Bakker & Timmenga. Op een onbekend moment werden de frontpijpen aluminium geverfd en werd het toetsbeleg vervangen door celluloid. Bij de jongste restauratie werd het orgel weer teruggebracht naar zijn oorspronkelijkheid. De ingebruikneming was op 27 september 2013. Het instrument klinkt zeer 'ruimte-

De gescheurde Van Wou-luidklok (1530) naast het kerkhofpad naar de Hantumer kerk. Zijn geboorteplek werd zijn laatste rustplaats.

vullend', de Dulciaan geeft fraai kleur aan de grondstemmen, de Salicionaal 2 vt is eigenlijk een gewone Octaaf 2 vt. Om alles te kunnen horen moet er gepompt worden.

HANTUM (1876)

De eertijds aan Sint Martinus gewijde kerk stamt uit de twaalfde eeuw, de tijd dat er nog met tufsteen werd gebouwd. Met baksteen werd in latere eeuwen muurwerk vernieuwd en het gebouw verhoogd. Het gereduceerde westwerk werd in 1808 vervangen door een nieuwe toren die half

werd ingebouwd. De kansel is uit 1715. Op het kerkhof aan het begin van het pad naar de kerk staat een gescheurde luidklok van Geert Van Wou jr. en Johan ter Steghe uit 1530, zijn opvolger in de toren is een Petit & Fritsen-klok, gegoten in 1986. Ongetwijfeld werd de oude klok ook op het kerkhof gegoten, naar toenmalig algemeen gebruik. Jammer dat in 1986 niet werd besloten de oorspronkelijke klok te laten lassen. Het orgel had bij oplevering in 1876 op het bovenwerk een open plaats voor een tongwerk.

Bij de bouw had Hardorff gebruikgemaakt van ouder materiaal, wat te herkennen valt aan de inliggende voorslagen – ongebruikelijk voor

Het Hardorff-orgel (1876) te Hantum. Rechts op de galerij een deel van het balghuis. De klaviatuur bevindt zich eveneens rechts, met daar anderhalve meter naast de plaats waar van 1876 tot 1964 de orgeltrapper aan het treden was. Je zou als organist vlak voor kerktijd maar ruzie met hem hebben gekregen ...

Hardorff – bij de laden. Eveneens oud materiaal is er bij de Basson-Trompet die, anders als bij Hardorff in deze tijd, eiken stevels en koppen heeft. Het zou uit Van Gruisens werkplaats kunnen zijn geweest.

In 1913 kreeg het orgel een grote schoonmaakbeurt, in 1928 was er een restauratie. Beide werden uitgevoerd door Bakker & Timmenga. In 1964 kwam er voor het eerst een elektrische windvoorziening. In hetzelfde jaar, of in 1978, was er een grote onderhoudsbeurt door de firma Pels & Van Leeuwen, waarbij het pedaalklavier werd vernieuwd en op het bovenwerk op de vrije plaats – bedoeld voor een tongwerk – een Quint 1 vt kwam te staan.

De klavieren van het Hantumer orgel.

Hantum, discant van de Bourdon 16 vt die geheel van hout is.

Bij de in november 2016 afgesloten werkzaamheden – een deel van het werk was reeds in 2014 uitgevoerd – werden onder meer de laden geres-taureerd, waarbij de pulpeten werden vernieuwd en geweven ringen werden aangebracht op de sleepbanen en onder de stokken. Het messing draadwerk bij de speelmechaniek werd vervangen. De orgelkast werd –

Hantum, Sint-Martinuskerk
Bouwer: W. Hardorff, 1876
Restauratie: fa. Bakker & Timmenga, 2016

Manuaal (C-f³)

Prestant	8 vt	C-b ¹ front
Bourdon	16 vt	geheel eiken. C-Fis op eigen lade
Holpijp	8 vt	C-H eiken
Octaaf	4 vt	
Fluit	4 vt	C-h ¹ gedekt, verder open
Octaaf	2 vt	
Cornet	3 st	c ¹ -h ¹ 4-vts koor gedekt
Basson Bas	8 vt	bekers C-Fis cilindrisch, daarna verder als Trompet
Trompet Discant	8 vt	

Bovenwerk (C-f³)

Prestant Discant	8 vt	c ¹ -a ¹ front
Fluit douce	8 vt	C-H eiken
Viola	8 vt	C-H gecombineerd met Fluit douce
Salicet	4 vt	
Speelfluit	4 vt	C-c ² gedekt
Gemshoorn	2 vt	conisch
Muet		

Pedaal (C-c¹) aangehangen

Nevenregisters:

Klavierkoppel
Tremulant (bovenwerk)
Afsluiting Hoofdwerk
Afsluiting Bovenwerk
Ventiel

Windvoorziening: magazijnbalg en twee schepbalgen
Winddruk 68 mm.

Toonhoogte: 430 Hz.

Samenstelling Cornet:
c¹ 4' 2 2/3' 1 3/5'

waar nodig – hersteld, alsmede balg plus schepbalgen en de windkanalen. Er kwam een nieuwe windmachine, met dito regulering in een dempkist en kanaal naar de balg. De tremulant (BW) werd gereconstrueerd. Het ivoor op de toetsen werd opnieuw verlijmd en genageld; het pedaalklavier en de koppelmechaniek ervan werden gereconstrueerd naar Hardorff. De bijna honderd jaar gereserveerde plaats op het bovenwerk voor een tongwerk, en daarna dus ingenomen door een nieuwe Quint 1½ vt, blijft voor de toekomst weer onbezet. Jellema: “We reconstrueerden een Muet naar Hardorff-voorbeeld.” Persoonlijk kan ik mij echter ook wel voorstellen dat, in afwachting van een ooit aan te komen lopen – of te schenken – tongwerk, die Quint 1½ vt na ca. vijftig jaar op Friese orgelwind gesproken te hebben, nu genereus een verblijfstatus zou krijgen ...

De ingebruikneming van het Hantumer instrument was op 20 januari jl. met een concert door Martin Mans.

Met dank aan Jaap Brouwer, Pieter van Gunst, Theo Jellema, Johannes de Jong, Otto Roelofsen, Johan Sjoukema, Bert Yedema, Klaas Visbeek.

BRONNEN EN LITERATUUR

- Diverse auteurs, *Het Historische orgel in Nederland*, deel 1858-1865, 1865-1872, 1872-1878.
- Theo Jellema, rapporten over de orgels van Huins (2011) en Hantum (2011).
- Jan Jongepier, *Vijf eeuwen Friese orgelbouw*, Leeuwarden, 2004.
- Jan Jongepier, ‘De orgels’ (van Easterlittens), in *De St. Margryt fan Easterlittens*, 2011.
- Jan Jongepier, *Rapport over het orgel in de Hervormde kerk te Easterlittens*, 2002.
- Ad Fahner, ‘Enkele aantekeningen over de orgelmakers Hardorff en Kruse’, in *Friese orgelkrant* 2015.
- Peter Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken. Van Harlingen tot Wilhelmshaven*, 2007.
- H.J van Nieuwenhoven, *Klokkenvordering 1942-1943*, 1996.
- Victor Timmer, *Het herboren Hardorfforgel in Nieuw Beerta*, Stichting Oude Groninger Kerken, 2016.
- Peter van der Zwaag, ‘Een orgel in de steigers’, in *Friese Orgelkrant*, 2017.

